

18. Заява Центрального Проводу Народного руху України // Голос України. — 1990. — № 131. — 17 липня. — С. 3.
19. Про незалежність, якої ще немає // Літературна Україна. — 1990. — 30 серпня. — С. 6.
20. День Незалежності ще маємо вибороти // За вільну Україну. — 1991. — 18 липня. — С. 1.
21. Рух-прес повідомляє // Народна газета. — 1991. — № 19 (27). — 16 грудня. — С. 1.
22. На зорі національного відродження: Тисминецька районна організація Народного Руху України. — Івано-Франківськ, 2001. — С. 25.
23. День Незалежності ще маємо вибороти // За вільну Україну. — 1991. — 18 липня. — С. 1.

Анотації

***Киндрачук (Дьяченко) Н. М.* Вклад Народного Руха Украины в принятие Верховным Советом Украины “Декларации о государственном суверенитете Украины”.**

В данной статье показан вклад Народного Руха Украины в принятии 16 июля 1990 р. Верховным Советом Украины Декларации о государственном суверенитете Украины. Это достижение украинского народа стало наилучшем доказательством актуальности и эффективности деятельности руховцев, значительным достижением в борьбе НРУ за полную свободу и независимость Родины.

***Kindrachuk (Diachenko) N. M.* The contribution of Narodnyi Rukh Ukrainy to the adoption of the Declaration of the State Sovereignty of Ukraine by the Supreme Council of Ukraine.**

The article shows the contribution of the Narodnyi Rukh Ukrainy to the adoption of the Declaration of the State Sovereignty of Ukraine by the Supreme Council of Ukraine on July 16, 1990. This achievement of the Ukrainian nation has become the best argument for the relevance and effectiveness of the Rukh's activity, a bright achievement in the Rukh's struggle for full freedom and independence of the Motherland.

О. В. Мардаренко

НРУ ТА ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що демократизація українського суспільства, яка почалася після набуття Україною незалежності, являє собою складний розвиваючий процес. Розбудова української державності, формування її полі-

тичної системи зумовлюють збільшення ролі політичних партій та громадських організацій. Саме їх зусиллями має розвиватися в нашій державі громадянське суспільство, притаманне розвинутим демократіям. Але стосунки держави, як головним чином політичної системи, та громадянського суспільства, як переважно системи неполітичної, залишаються однією з малодосліджених проблем розбудови громадянського суспільства в Україні.

До здобуття незалежності Україна не мала конституційної моделі української правової держави. Конституція України зразка 1978 року у складі СРСР не передбачала навіть поняття “громадянське суспільство” [1].

Природним продуктом і середовищем тоталітарного режиму, що десятиліттями панував в Україні, було масове суспільство, для якого характерна відсутність незалежних від держави об’єднань громадян, цілковите одержавлення суспільного життя.

Пріоритет в окресленні ролі державно-правового регулювання та формуванні основних інститутів громадянського суспільства в Україні, на нашу думку, належить першим громадським організаціям і партіям 80–90-х років ХХ ст., насамперед, Народному Руху України.

Мета полягає у визначенні ролі НРУ в розбудові громадянського суспільства в Україні. З цією метою розглядаються програмні документи Народного Руху України за перебудову.

Досліджуються проблеми, що стосуються, зокрема:

- поняття, змісту та основних ознак громадянського суспільства в історичній ретроспективі;
- стану сучасної розробки проблеми;
- ролі НРУ в розбудові громадянського суспільства (ГС), пошуку шляхів формування оптимальної політичної системи, її демократичних інститутів та становлення громадянського суспільства.

Відомо, що протягом усього розвитку історії європейської суспільної думки найрізноманітніші аспекти становлення розвитку та функціонування громадянського суспільства і громадянської свободи були об’єктом уваги і предметом теоретичних досліджень багатьох мислителів світового рівня, а також сучасних соціальних філософів, істориків, теологів, правників, політологів та соціологів. Перші громадянські ідеї і принципи були

висловлені Платоном, Аристотелем, Цицероном, римськими правниками. Подальший розвиток громадянського світогляду був пов'язаний з добою Середньовіччя. Відродження — історичний час виникнення перших зразків громадянського суспільства у середземноморських містах-комунах.

Але справжній прорив уваги до феномену громадянського суспільства спостерігається у Новий час. То була епоха масового становлення різноманітних варіантів європейського громадянського суспільства, епоха пошуків оптимальних моделей. Девід Юм, Адам Фергюсон, Томас Гоббс, Джон Локк, Жан-Жак Руссо, Алексис Токвіль, Шарль Монтеск'є, Георг Гегель — свідки народження громадянського суспільства та перші дослідники його реальних взірців [2].

Концепція громадянського суспільства Томаса Гоббса і Джона Локка дала поштовх становленню ідеї правової держави в масовій європейській свідомості. Теоретична модель громадянського суспільства Токвіля знайшла втілення в Сполучених Штатах Америки. Тому для нього громадянське суспільство — це сукупність автономних від держави громадських і політичних асоціацій, що передують державі.

Гегель вперше чітко розмежовує політичну державу і громадянське суспільство як сферу приватного життя суспільних індивідів і першим в історії філософії досліджує становлення громадянського суспільства як історичний процес.

На межі ХІХ–ХХ ст. європейська філософська та політична думка втрачає зацікавленість до ідеї громадянського суспільства. Значна частина континенту впадає в пошуки теоретичних і практичних рецептів засобами його тоталізації. Лише наприкінці 70-х років ХХ ст. стара проблема громадянського суспільства знову висувається на порядок денний інтелектуальних дискусій і з тих часів залишається у фокусі європейської соціально-філософської думки.

Останнє десятиліття ХХ ст. та початок ХХІ ст. ознаменувались значним підвищенням інтересу до проблем громадянського суспільства у країнах Східної Європи та СНД. Тема, яка довгий час перебувала поза полем зору вітчизняних дослідників, отримала надзвичайну популярність. Постає усвідомлення загальнолюдської вартості понять громадянського суспільства і його органічності сполучності з демократією.

Слід відзначити, українське суспільство має свої вкорінені традиції громадянства — церковні братства, Запорізька Січ, організація суспільного життя якої ґрунтувалася на системі прав кожного члена цього військового співтовариства та добровільно взятих ним на себе обов'язків. Їх не було цілком перервано й за часів Російської імперії та Радянського Союзу. В останнє десятиріччя в Україні все частіше поняття громадянського суспільства почало звучати з уст державних та політичних діячів, науковців та журналістів.

Особливої актуальності дана тема набуває в світлі подій осені 2000 — весни 2001 рр. та Помаранчевої революції 2004 року як намагання опозиції мобілізувати широкі кола громадськості до політичних дій.

Праці з проблематики громадянського суспільства з'являються у вітчизняному суспільствознавстві переважно у другій половині 1990-х років. За останні роки науковцями видано кілька фундаментальних праць як індивідуального, так і колективного характеру, в яких аналізуються сутність, історія становлення і розвитку громадянського суспільства, соціокультурні аспекти його формування, зв'язок з утвердженням демократії та правової держави, зарубіжний досвід.

За період незалежності в Україні серед науковців і політиків склалося два головних підходи до проблеми розбудови громадянського суспільства. Перший виявляє беззастережну підтримку концепції громадянського суспільства американського або західноєвропейського типу — це праці А. Колодія [3], В. Білецького [4], І. Пасько [5], Р. Арцишевського [6], А. Гарматія [7] та інших.

Другий табір очолює спікер Верховної Ради України В. Литвин, який виступає або з критикою “прозахідної” концепції громадянського суспільства, або ставиться до неї з обережністю [8]. При цьому для України пропонуються альтернативні моделі громадянського суспільства і суспільного розвитку взагалі [9].

Для того щоб отримати відповідь на питання, яким є громадянське суспільство в Україні, де знаходяться його межі, якими етичними принципами воно наповнене та наскільки сильним та дієвим воно є, у 2000 році в Україні відбувся дослідницький проект “Визначення Індексу розвитку громадянського суспільства” (CIVICUS Index on Civil Society Project).

В проєкті використане наступне тлумачення терміну громадянське суспільство: “Громадянське суспільство — це сфера інституцій, організацій та окремих індивідів, що знаходиться поза рамками сім’ї, держави та ринку, в якій люди об’єднуються на добровільних засадах для поширення спільних інтересів” [10].

Вітчизняні дослідники схиляються до думки, що громадянське суспільство — це суспільство з великим рівнем політичної соціалізованості індивідуумів, в якому громадяни можуть добровільно та незалежно захищати як власні інтереси, так і інтереси суспільства в цілому [11].

У нашому дослідженні, яке вперше розглядає Рух як один з головних чинників впливу на початкові процеси формування в Україні громадянського суспільства, ми будемо користуватися першим тлумаченням терміну “громадянське суспільство”.

Наприкінці 1980-х і початку 1990-х років Народний Рух України разом з Українською Гельсінською Спілкою, Всеукраїнським товариством “Меморіал”, Товариством української мови очолив боротьбу українського народу за незалежність, демократію, права і свободи людини та нації, за створення в Україні громадянського суспільства. В Програмі Народного Руху України за перебудову вперше в офіційній радянській пресі повстали вимоги суспільно-політичної організації щодо взаємовідносин “суспільства і держави”:

- побудова в Україні суспільства, яке базується на засадах гуманізму, демократії та соціальної справедливості;
- створення в Українській РСР громадянського суспільства, що гарантує забезпечення економічних підвалин політичної і соціальної свободи кожної особистості;
- обмеження втручання держави в економічне та соціокультурне життя;
- забезпечення сприятливих умов для функціонування добровільних асоціацій і спілок як форми реалізації творчої енергії та ініціативи громадян;
- зведення до мінімуму патерналістської функції держави у ставленні до народу.

Держава має служити суспільству і перебувати під його повним контролем. Створення громадянського суспільства у кінцевому наслідку, на думку лідерів Руху, має зняти протиставлен-

ня окремої особи суспільству і державі, уможливить здійснення принципу “вільний розвиток кожного є умовою вільного розвитку всіх” [12].

Рух виступає за демонтаж існуючої в той час в Українській РСР “сталінської моделі соціалізму” й перетворення республіки в демократичну правову державу, побудовану з урахуванням національно-історичних особливостей України.

Засадами правової держави в Українській РСР, за принципами програми Руху, мають бути:

115. верховенство права над політикою;

116. панування закону в усіх ділянках суспільного життя;

117. обов’язковість закону для самої держави та її органів у їхніх відносинах з громадянином;

118. здійснення принципу “все, що не заборонено, — дозволено” у стосунках громадян з державою та організацій нижчої ланки з вищою;

119. такий механізм правотворчості, коли проекти законів виробляються безпосередньо в законодавчих органах, а найважливіші з них виносяться на референдуми та всенародні обговорення;

120. правове забезпечення найширшої гласності в діяльності державних органів і громадських організацій, відкритості статистики, всебічного інформування громадян, реальної можливості висловлювати свою думку з питань державного життя, процедури врахування цієї думки;

121. правове гарантування державного захисту прав і свобод людини, забезпечення прав народу;

122. взаємна відповідальність держави і особи;

123. незалежний суд та судовий захист усіх без винятку прав громадян.

Рух прагнув до забезпечення в Україні урядування народу самим народом, і досвід розвинутих країн світу підтверджує, що розвиток громадянського суспільства здійснюється на основі саморегуляції, а його члени намагаються обмежити вплив держави на процеси, які в ньому відбуваються. Основними показниками розвинутості громадянського суспільства за Програмою Руха за перебудову є гарантоване забезпечення прав людини, рівень свободи, демократії, захищеності приватної власності, розвиток підприємницького сектора.

Як бачимо, у Програмі Руха за перебудову окреслена роль державно-правового регулювання у формуванні основних інститутів громадянського суспільства; запропоновано процес гуманізації державно-правових засад громадянського суспільства у відповідності до міжнародних стандартів прав людини; обґрунтовані основні тенденції формування і подальшого розвитку громадянського суспільства в Україні.

Економічною основою громадянського суспільства згідно Програми Руха є наявність приватної і колективної (недержавної) власності.

Соціальною основою громадянського суспільства мають виступати соціальні групи, що мають різноманітні інтереси. Це зумовлює значну роз'єднаність громадянського суспільства і властиву для нього конкурентність і навіть боротьбу індивідів. Роз'єднаність громадян переборюється об'єднанням їх у різні партії, угруповання й асоціації, а індивідуалізм і конкурентність у їхній діяльності поєднуються з відносинами взаємної довіри і співробітництва, здатністю йти на компроміси, поміркованістю і толерантністю. Їм не байдужі також суспільні проблеми, вони зорієнтовані на громадські справи.

Політико-правову основу громадянського суспільства утворюють політичний плюралізм, демократичне законодавство. Права людини захищені в такому суспільстві законом; вони мають пріоритет стосовно прав держави.

І, нарешті, духовною, культурною і моральною основою громадянського суспільства є базові суспільні цінності, що слугують гуманізмові, формуванню особистості громадянина — вільного і діяльного, але такого, який дотримується загальноприйнятих суспільством соціальних норм.

Таким чином, Руху належить пріоритет у розробці програмної концепції взаємодії держави і громадянського суспільства і принципів побудови громадянського суспільства в Україні. Лідери Руху майже 20 років тому сформулювали принципи правового забезпечення діяльності основних інститутів громадянського суспільства. Програмні рухівські принципи побудови правової держави та громадянського суспільства покладені в основу норм діючої конституції України.

Шанси на успіх демократичних перетворень в Україні значною мірою визначаються подальшим розвитком громадянської

активності мас і становленням відповідних інститутів громадянського суспільства. Згідно рухівської концепції, розвиток громадянського суспільства — це проблема, яка стоїть не стільки перед державою, скільки перед громадянами. Тому багато чого буде залежати від громадянської активності людей, від їх творчої енергії, бажання і готовності відстоювати свої інтереси і права.

Все це обумовлює необхідність подальшого дослідження умов, способів зародження та створення громадянського суспільства, його еволюції, функціонування та розвитку в контексті означеної проблеми.

Джерела та література

1. Конституція УРСР // Відомості Верховної Ради УРСР від 11.07.1978. — 1978, № 18. — С. 268.
2. Пасько Я. Громадянське суспільство: світоглядні версії та історичне втілення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ф. наук / Пасько Я. — К., 1998. — 21 с.
3. Колодій А. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні. — Львів: Червона калина, 2002. — 152 с.
4. Білецький В. Громадські організації та їх роль у житті суспільства // Схід. — 1997. — № 8. — С. 16–19.
5. Пасько І., Пасько Я. Громадянське суспільство і національна ідея. Україна на тлі європейських процесів: Компаративні нариси. — Донецьк: Схід. видав. дім, 1999. — 183 с.
6. Громадянська освіта: Книга для вчителя / Арцишевський Р., Бакка Т., Гейко І. та ін. — Львів: ТЕКА, 2002. — 158 с.
7. Громади України: на шляху відродження: Посіб. / Гарматій А., Бонн Дж., Пчеліна С. та ін. Відповід. за вип. Гуріненко К. — К.: Вид.-поліграф. Тов-во “Ай-Бі”, 2002. — 280 с.
8. Литвин В. Гражданское общество: мифы и реальность // Факты и комментарии. — 2002. — 19 января.
9. Моргун В. А. Суспільно-політичні проблеми розбудови громадянського суспільства в незалежній Україні: історичний аспект: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня д. і. н. за спеціальністю 07.00.01 — історія України / Донецький національний університет. — Донецьк, 2003. — 21 с.
10. Вкорінюючи громадянське суспільство в Україні: результати інноваційного дослідницького проекту за участі представників громадянського суспільства. CIVICUS INDEX ON CIVIL SOCIETY. — Київ, 2000. — 72 с.
11. Дейчаківський М. Громадянське суспільство і недержавні організації // Пост Методика. — 1997. — № 2 (16). — С. 8–12.
12. Програма НРУ // Літературна Україна. — 1989. — 29 вересня.

Анотації

Мардаренко Е. В. НРУ и формирование гражданского общества в Украине.

В статье рассматриваются программные документы НРУ с целью анализа проблем формирования и построения гражданского общества в Украине. Изучаются проблемы, которые касаются понятия, содержания и основных признаков гражданского общества, а также показывается роль НРУ в построении гражданского общества и поисках путей его формирования в Украине.

Mardarenko H. V. NRU and the formation of civil society in Ukraine.

The article examines program documents of NRU in order to analyze the problem of the formation of civil society in Ukraine. The concept, contents and main outlines of civil society are studied. The article shows how NRU takes part in civil society formation.

Я. М. Мартинюк

ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ САМОВРЯДУВАННЯ НА ВОЛИНІ (1921–1939 рр.)

Вивчення проблеми функціонування на Волині в міжвоєнний період інституту самоврядування викликане цілою низкою причин. А головне, тим, що в час, коли формується нова система територіального управління нашої держави, налагоджуються і встановлюються шляхи та механізми вирішення найгостріших проблем соціально-економічного та суспільно-політичного характеру, науковий аналіз історичного досвіду окремих регіонів України стає особливо необхідним. Отже, окрім суто наукового інтересу, актуальність піднятої у статті проблеми зумовлена також практичними потребами сьогодення. Здійснений самоуправами вагомий доробок й набутий цінний досвід у сфері соціальної опіки, початкової освіти, в організації медичного обслуговування населення не втратили свого значення і в наш час.

Слід відмітити, що найбільший внесок у вивчення окремих питань, пов'язаних з історією створення та діяльністю інституту самоврядування як на Волині, так і загалом у Другій Речі-посполитій зробили польські вчені — історики та правознавці. У сучасній польській історіографії помітним є зростання інте-